

« zurück blättern vor »

HAMULEC subst. m., ab 1575. 1) ‘Bremse; Zügel eines Pferdes’ – ‘urządzenie służące do zatrzymywania lub zmniejszania prędkości maszyn, pojazdów itp.; też wędzidło, wodze’: 1575 CzechRozm 226, SPXVI *Támže wfpomina [Paweł Apostoł] / on stárk který mu byl dáný ná čiáto iego / ániolař szátáná / který go policzkował: krorym [!] teř iáko iednym hámulcem od tego záwsciágány byl / áby sie iáko w sobie nie kochał: á izby sie záš nie wynosił.* o 1588 Calep 1026b, SPXVI *Sufflamen, Machinae genus est, [...] quo in descensu, vel procurso nimio rota solet retineri – Hamulecz.* o 1596 Volck Ggg2, SPXVI s.v. *hamownica: Hamownicá / vulgò. Hámulc / Sufflamen.* o (1663) 1922 Zimor 113, BRÜCKNER SIELANKA *tyř bieżące czwałem zatrzymała hamulcem myřli moje trwałem.* o (1675) 1679 Haur Ek. 178, L *Służący ma koniom w górę zfolgować; z góry zaś przykréy hamulcem zahamować.* o 1781–1783 Jak.Art. 3 194, L *Hamulec, łańcuch, którym hamują się koła; do niego czasem dla ochrony dzwon, bywa przykutý drewniany żłobek, na którym suwa się koto.* o (1895) 1901 Niedź.Grzech 172, DOR *Odemknęła hamulec, pas zaświszczał, porwany poczynającym się ruchem motoru, zaczął o koła prasy i owinąwszy się dokoła nich, puścił się w swój bieg nieskończony.* o 1914 Dąbr.Ig.Zmierzchy 115, DOR *Pociągi (...) wpadały rozpedzone z przeraźliwym zgrzytem hamulców.* o (1919) 1975 Grabiński 11 *ujął krzepko korbę, nastawił dźwignię, zakręcił hamulec; [...] pociąg stanął.* o (1934) 1954 Kurek Grypa *Potem wystawa automobilowa w Paryżu. Wskaźniki, startery, kierownice, hamulce.* o 1947 Meis.Wilk 201, DOR *Hamulce puściły akurat przed stadem krów, gdy zjeżdżałem z góry, po czym zapłaciłem za pokaleczoną jałowkę i zabite cielę.* – (SŁA), SPXVI, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR. 2) ‘Leine zum Ziehen und Festmachen eines Floßes’ – ‘lina do ciągnięcia i zatrzymywania tratwy’: (1595) 1598 KlonFlis H4, SPXVI *ieřli wiátr Euronotus frogi [...] Po wodzie ná doł przeciw sztabie wieie: Zmylić nádzieie. Iuż brácie fliście z wiatrem się potykay / Záprzeřsz się we ślą / do liny wfkok mykay. (marg) Hámulcy sunt instrumenta quibus trahuntur naues ad terram.* o 1775–1806 Teat.16b 53, L *Każałem się chwytac czymprzedzý łádu, wyřkoczył flis z hamulcem, ale nie dosięgł łádu.* o [LBel.] vor 1808 Mag.Mskr., L *U flisów, hamulec, drąg od rudla, którym sternik kieruie, w fkrzyni osadzony.* – SPXVI, L, SWIL, SW (fl.) sowie KOZŁOWSKI. 3) ‘übertr. Faktor, der jmdn. bremst oder von etwas abhält’ – ‘przen. czynnik hamujący, powstrzymujący kogoś od czegoś’: (1690–1695) Mitte 18.Jh. SiPas 121v *Kogo wrodzona nie ustrzerze poczciwość także y tym podobne Iuramentow Ligamenta nieutrzymają y Niebęđą Hamulcem.* o (†1796) 1859–1860 Narusz.Hist. I 372, DOR *Nie masz u niewiast hamulca albo nader rzadki, gdy pozbywszy czujnego stróža, własnej woli szafarkami*

zostanę. o vor 1935 LSP *dla twojej niecierpliwości nie ma już hamulca.* – (SLA), CN, TR (fig.), L (fig.), SWIL (fig.), SW (przen.), LSP, DOR (przen.).
◇ **Etym:** nhd. *Hemmholt* subst. n., ‘am Wagen der Balken, an dem die Bremsklötze angebracht sind’, MECK, nur für Inh. 1. ◇ **Konk:** *hamowanie* subst. n., bel. seit 1532, SPXVI, zuerst geb. CN. ↑ *prams.* ◇ **Der:** *hamulczyk* subst. m., ‘Teil eines Uhrwerks’, †1830 Śniad., SW, zuerst geb. SW, nur für Inh. 1; *hamulcowy* adj., 1841 Łab., SW, zuerst geb. SW, nur für Inh. 1; *hamulcowy* subst. m., ‘jmd., der Bremsen kontrolliert; Bremser (Eisenbahn; Bobsport)’, 1904 Kal.Warsz. LIX s.14, WIECZ, zuerst geb. SW, nur für Inh. 1; *hamulczy* adj., 1949 Budr.Górn. 153, DOR, zuerst geb. DOR, nur für Inh. 1. ❖ Wagenbremsen des 16.–18. Jhs. waren Ketten, Taue oder dicke Holzstangen, die man zwischen ein Rad und die Achse schob. Da ostnd. *Hemmholt* auf ein ostnhd. **Hemmholz* bzw. **Hämmholz* hinweist, kann es sich hier nur um die letztgenannte Art von Bremse handeln. Noch 1744 übersetzt TROTZ frz. *enraïer* [*une rouë*]: “die Räder eines Wagens mit einem durch die Speichen gesteckten Baum hemmen, aufhalten; hamować wóz drag między /prychy przelożywszy”, vgl. hingegen TROTZ 1764 *hamulec*: “Radesperre, Hemmkette; Stange [...] enraïoir; arrêt de roue; chaîne à arrêter, barre à enraïer un chariot”, also jede primitive Bremsvorrichtung. Die Definition von 1783 (Jak[ubowski] Art., L) ist wohl als die damals modernste Bremse zu verstehen. Im 19. Jh. wurde das Wort, das inzwischen wohl als Ableitung zu *hamować* (vgl. bereits den Beleg von (1675) 1679 Haur Ek., L) umgedeutet worden war (mit dem inzwischen abstrahierten neuen Suffix *-ulec*, vgl. *budować* – *budulec*, *strychować* – *strychulec* usw.), auch für die Eisenbahn übernommen. Inhalt 2 (Flößerwortschatz!) spricht ebenfalls für die norddeutsche Herkunft von *hamulec*, vgl. ↑ *brak*; beiden Inhalten liegt die gemeinsame Vorstellung einer Holzstange zugrunde, mit der man einen Wagen oder ein Floß zum Stehen bringt (vgl. die Belege von 1598 und 1775–1806). Modernes (1926–1930 DRAPELLA 68-69) *hamulec* ‘Teil des Steuers’ kann auf Inhalt 2 zurückgehen. *Hamulec* “stumpfes Ende eines *artful*” (SWIL, s. ↑ *hartful*) könnte eine Bedeutungsverengung von Inhalt 2 sein. Ob *hamulec* und *hartful* ursprünglich zwei unterschiedliche Gegenstände (oder den gleichen Gegenstand in unterschiedlicher Funktion) bezeichnen, läßt sich nicht ermitteln. Inhalt 3, bereits bei CNAPIUS 1643 gebucht (‘sufflamen, freni (de homine)’), entspringt wohl der gleichen Umdeutung, im Einklang mit der ‘allgemeinen’ Bedeutung von ↑ *hamować*, vgl. den Beleg von (1663) 1922 oben.